

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA

DOI: 10.14746/bo.2021.1.7

Západočeská univerzita v Plzni

Spočítal ty peníze jen od oka

Keywords: adverb, adverbial phrase, meaning, linguodidactics, Czech for foreigners, preposition

Klíčová slova: příslovce, příslovečná spřežka, význam, lingvodidaktika, čeština pro cizince, předložka

Abstract

Adverbial phrases are an intermediate category between grammar and vocabulary; they are phraseological. They are a collocation formed by a synsemantic word (a preposition) and a semantic word. Such collocation has usually a new meaning, which very often fully differs from the original meaning and its isolated components. Classes for intermediate and advanced foreign students of Czech shall focus on adverbial phrases in greater details.

Príslovečné spřežky se vyznačují jednak pozicí na pomezí mluvnice a slovní zásoby, jednak frazeologizovanou povahou. Jejich základem bývá spojení slova neplnovýznamového (předložky) s plnovýznamovým. Nově vzniklé spojení nabývá zpravidla jiného významu, mnohdy zcela odlišného od původního významu jeho jednotlivých izolovaných komponentů. Ve výuce pokročilejších zahraničních bohemistů by měla být věnována příslovečným spřežkám větší pozornost.

Z perspektivy akvizice češtiny pro cizince se příslovečné spřežky jeví jako kapitola doposud opomíjená. Přestože jejich znalost, byť jen pasivní, řadí nerodilého mluvčího češtiny v rámci úrovně komunikační kompetence již mezi pokročilejší jinojazyčné uživatele češtiny, nedomníváme se, že k jejich přehlížení a nedostatečnému lingvodidaktickému zpracování dochází právem. Uslyší-li zahraniční bohemista bez předchozího bližšího výkladu výpověď obsahující příslovečnou spřežku, např. *Spočítal ty peníze jen od oka* (což znamená „spočítal ty peníze jen přibližně“), nebude ji s největší pravděpodobností náležitým způsobem interpretovat, patrně jí správně neporozumí.

Príslovečné spřežky vystupující v komunikaci v roli příslovčí se vyznačují jednak situovaností na pomezí mluvnice a lexika, jednak frazeologizovanou podstatou. Jejich základem obvykle (nikoliv však vždy a zákonitě) bývá spojení slova synsemantického (prepozice) s autosémantickým, často se substantivem, někdy i rozvitým: *pohřichu, svrchu, nadosmrti* apod. Situace ovšem může být ještě pestřejší, neboť se může rovněž jednat o ustrnulé tvary jmen v prostých pádech – *rázem, dilem, bokem*, blíže M. Čechová a kol. (2011, s. 98). Nově vzniklé spojení pak mnohdy nabývá jiného významu, často diametrálně odlišného od primárního významu jednotlivých izolovaných komponentů, což se může snadno stát zdrojem nedorozumění, resp. neporozumění.

Jakým způsobem bývají příslovečné spřežky vymezovány? Lze konstatovat, že je současná lingvistická bohemistika chápe velmi široce, v zásadě jako jakýkoliv výraz, který ve výpovědi plní funkci příslovečného určení. Za příslovečnou spřežku se proto dnes zpravidla považují:

1. Ustrnulé (proste i předložkové) tvary různých slovních druhů, a sice substantiv (*kvapem, naoko, z paměti, zbrusu, vcelku, mimochodem, nadmíru, nadobro*), jmených tvarů adjektiv (*doleva, nalevo, vlevo, nalačno, naplno*), zájmen (*přítom, potom, zatím, vtom; tentam*), pro co – *proč*, za co – *zač*, na co – *nač*, o co – *oč*), číslovek (*ostošest, najednou, pojednou, dvakrát* – ve významu „moc“: *Není dvakrát chytrý; Nebyl zrovna dvakrát rád, že nás tam potkal*), příslovčí (*nakrásně, načerno*) i sloves, a to přechodníků (*leže, kleče*), popř. jejich spojení s prepozicí (*vleže, vsedě*).
- Některé se nadto mohou skládat z více různorodých komponentů (*namouduší, napřesrok, zbůhdarma, zčistajasna, zničehonic, odnepaměti, nabiledni, nadosmrti, nanečisto, naneštětí* aj.);
2. Frazémy: *zuby nehty, hlava nehlava, den co den, křížem krážem, horem dolem, rukama nohama, volky nevolky*;
3. Ustrnulé podoby vět: *jaksepatří, bůhvíjak, co nevidět, jakbysmet, děj se co děj, stůj co stůj, chtě nechtě, cobydup* (Karlík, Nekula, Rusínová a kol. 1995, s. 438 aj.).

Z pohledu rodilého mluvčího češtiny se v současných mluvnicích českého jazyka vesměs pojednává pouze o otázkách pravopisných, tedy o náležité ortografii těchto ustálených, resp. ustrnulých spojení: *na horu x nahoru, ku příkladu x kupříkladu, za prvé x zaprvé, k večeru x kvečeru, na vrch x navrch* aj. Bližší komentáře není většinou třeba: jejich význam ve výpovědi je mu totiž dostatečně znám.

Docela jinak však mohou danou situaci vnímat mluvčí nerodilí, a to i s dosti pokročilou úrovní komunikační kompetence v češtině. Význam podobných spojení jim v řečové praxi může unikat. Podotýkáme však, že náležitá interpretace řečového významu příslovečné spřežky nemusí být nutně problémová za všech okolností, srov. následující výpovědi: *Neopatrný turista byl zabit bleskem* (substantivum) x *Všechny ty požadované podklady dodali skutečně bleskem* (= bleskově, pohotově, mimořádně

rychle). Ustrnulý obrazný příměr (spřežka) v tomto případě uchovává sémantiku původního výrazu, jeho komunikační vyznění je zřejmé, snadno interpretovatelné, srov. také analogické *Z ticha se ozvalo nějaké zapraskání* x *Bud' už konečně chvíli zti-cha!* (= mlč).

V důsledku výše naznačeného širokého pojmání příslovečných spřežek jich v současné češtině nacházíme velké množství. Uvedeme pro ilustraci několik vybraných případů, které poukazují na zmiňované rozdíly a na větší či menší posuny významu.

Do slova „slezký“ doplnil chybějící s. x Byla to *doslova* hrůza. (= jedním slovem, prostě), Ten text nesmíš překládat *doslova*. (= otrocky, mechanicky);

Vlak dnes našťásti přijel *na čas*. x To je celý on, už zase si dává *načas!* (= jde pozdě, nechává na sebe čekat);

Na oko si přiložila studený obklad. x Celou situaci řešili jen tak *naoko*. (= v podstatě ji neřešili, chtěli vzbudit falešné zdání jejího řešení);

Chtl už všechno nářadí uklidit, ohlížel se tedy logicky i *po lopatě*. x Pokusili se mu to vyložit *polopatě*. (= „polopaticky“, jasně, srozumitelně, elementárním způsobem);

Za své kolegy ručím. x Všechny jeho plány vzaly bohužel *zasvé*. (= nerealizovaly se);

Bůh ví (Bůhví), jak se mu to podařilo. x Nebyl *bůhvíjak* zábavný. (= moc, příliš);

Co se asi *za tím* jejich návrhem skrývá? x Jděte na nákup a já tu *zatím* uklidím. (= během vaší nepřítomnosti);

Špinavou podlahu vydrhli opravdu *do čista*. x On se snad *dočista* zbláznil! (= úplně)

Závěrem konstatujeme následující: užívání příslovečných spřežek je – jak se zdá – především záležitostí jinojazyčných mluvčích s pokročilejší znalostí češtiny (od úrovně B2 včetně podle Společného evropského referenčního rámce pro jazyky). Z lingvodidaktické perspektivy češtiny pro cizince se jako důležitá jeví náležitá prezentace reprezentativních příkladů s vysokou četností výskytu, jejich srozumitelný výklad a dostatečné procvičení. Přestože se v případě spřežek nejedná o oblast klíčovou, nemáme rozhodně co do činění s kapitolou zcela marginální.

Literatura

Blatná R., 1990, *Binominály typu „techtle mechtle“ v češtině, ruštině a angličtině*, „Slavia“ 59, s. 169–182.
Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Hrdlička M., 2015, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*, Praha: Karolinum.
Karlík P., Nekula M., Rusinová Z. a kol., 1995, *Příruční mluvnice češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Jiří ZEMAN

DOI: 10.14746/bo.2021.1.8

Univerzita Hradec Králové

Ty jo, to seš dobrá!

Kladné hodnocení lidských vlastností, znalostí, dovedností a schopností a jejich výsledku patří k častým strategiím ve veřejné i soukromé komunikaci. Jejich fungování však česká lingvistika zatím větší pozornost nevěnovala. Dosavadní výzkumy se opíraly hlavně o dotazníky a soustředily se na verbální vyjádření tohoto specifického typu komunikační strategie. Také jeho pojmenování je různé: setkáváme se s výrazy pochvala, chvála, lichotka, poklona, ocenění, projev obdivu, projev uznání apod.

Recenzovaná publikace¹ preferuje termín *kompliment*. Slovníky současné češtiny označují tento výraz jako slovo zastaralé a expresivní a význam vymezují synonymy poklona, lichotka, popř. dalšími výrazy. Vzniká však otázka, zda uvedená pojmenování nejsou jen částečná synonyma a zda způsobu ocenění komunikačního partnera a jejich různá vyjádření neoznačují odlišné komunikační strategie. Autorka užívá výraz *kompliment* jako zastřešující termín pro vyjádření úcty komunikačnímu partnerovi.

Publikace má 11 různě obsáhlých kapitol. Teoretická část (kapitoly 1–4) uvádí čtenáře do problematiky studia komplimentů. V úvodu definuje – v návaznosti na některé zahraniční práce² – kompliment jako vyjádření pozitivního hodnocení určeného komunikačnímu partnerovi, který je přítomen v dané komunikační situaci a podle mluvčího si zasluhuje být kladně ohodnocen. Předmětem/jevem komplimentu může být tedy cokoli, co naplňuje podmínku pozitivního hodnocení.

Jak ukazují některé zahraniční publikace (Hickey, Stewart 2005), kompliment je považován za jednu ze zdvořilostních strategií, jejímž cílem je ohodnotit komunikačního partnera poukázáním na jeho kvality. Proto autorka začleňuje komplimenty do širšího kontextu zdvořilosti na základě Leechových zdvořilostních maxim a teorie zachování „tváře“.³ Kompliment považuje za jeden ze zdvořilostních typů.

¹ Klára Dvořáková: *Ty jo, to seš dobrá! Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha: Academia, 2017, 280 s. ISBN: 978-80-200-2704-7.

² Připomeňme alespoň monografii o komplimentech v němčině A. Golatové 2005.

³ Viz blíže heslo zdvořilost in Karlík, Nekula, Pleskalová 2016, s. 2108–2112.